

İlhan Tekeli'nin Beşeri Coğrafya Anlayışı ve Mekana Etkisi'nin Değerlendirilmesi

Hilal AYCI

Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara
hilalayaz@gazi.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma *beşeri coğrafya* kavramını, İlhan Tekeli'nin ortaya koyduğu mutlak ve görelî mekan üzerinden değerlendirmektedir. Aydınlanma sürecinde oluşan beşeri coğrafyada 1950'lerin sonunda gerçekleşen kalitatif devrim ve burada oluşan çoklu paradigmlar mekanın epistemolojisini etkilemiştir. İlhan Tekeli'nin tarihsel süreçte coğrafya alanında yaşanan dönüşüm içerisindeki konumu ve geliştirdiği epistemoloji mekana bakışında belirleyici rol oynamaktadır. Sonuç olarak Tekeli, coğrafyada yaşanan dönüşümün sosyal bilimler alanında bilgiye bakıştaki değişiminin anlaşılmasının nedenini deterministik mekansal analiz ve kararlarla sonuçlanmasının nedeni olarak görmektedir.

Anahtar Kelimeler: İlhan Tekeli, beşeri-coğrafya, mutlak mekan, görelî mekan

Human Geography Approach of İlhan Tekeli and Evaluation of Its Effect on Space

Hilal AYCI

Res. Asst. Dr., Gazi University, Faculty of Architecture, Department Of Architecture, Ankara
hilalayaz@gazi.edu.tr

ABSTRACT

This study evaluates the concept of human geography İlhan Tekeli argues which based on the absolute and relative space. The qualitative revolution that took place in the human geography formed during the enlightenment in the late 1950s and the multiple paradigms emerged effecting the formation of the space. The position of İlhan Tekeli in the transformation in the field of geography in the historical process and the epistemology it developed plays a decisive role. As a result, Tekeli is deemed to see that the transformation in geography is the reason for not understanding the change of knowledge in the field of social sciences as a result of deterministic spatial analysis and decisions.

Keywords: İlhan Tekeli, human geography, absolute space, relative space.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı İlhan Tekeli'nin mekan anlayışında beşeri coğrafyanın yerini *mutlak-görelîlik* kavramları üzerinden incelemektir. *Mutlak-görelîlik* kavramları bağlamında yapılan özellikli vurgunun sebebi ise Tekeli'nin beşeri coğrafyanın mutlak olarak değerlendirilmesinin mekansal problemlere bakışta yanılmalara neden olduğu düşüncesidir. Daha önceki dönemlerde var olmayan beşeri coğrafya aydınlanma düşüncesi ile birlikte doğan bir bilim alanı olarak mekansal çalışmaları oldukça etkilemiştir. Türkiye'deki mekansal çalışmalara coğrafya biliminde yaşanan köklü değişimlerin etkisi İlhan Tekeli'nin bilimsel çalışmalarında yer alır ve mekansal analizlerinin epistemolojisini oluşturur.

Mekani ilk ele alan bilimlerin evrimine bakılırsa, mekanı ilk fark eden coğrafyadır. Felsefeden tarih ve coğrafya, iki ayrı dal olarak ayrılmışlardır. Bunun nedeni tarihin zamana coğrafyanın ise mekana öncelik vermesidir. Tekeli ise (2019), zamanın ve

mekanın eşdeğerde oluşunu Heredot'un bilimsel yöntemi üzerinden açıklar. Heredot tarihçidir fakat onun içinden coğrafya tamamen temizlenmiş değildir. Heredot, tarihi öğrenmek için yerine gidilmesi gerektiğini belirtir. Tekeli'ye göre Heredot arşivde çalışan bir bilim adamı değildir ve yeryüzünde dolaşarak bilimsel bakışını oluşturur. Bu bağlamda Tekeli'ye göre mekandan bağımsız hiçbir şey gerçekleşmez. Herşey mekanda oluşur. Zaman ve mekan epistemolojik alanın en komplike kavramlarıdır çünkü varlık değişimlerdir (Tekeli, 2019).

Yukarıda Heredot üzerinden tartışıldığı gibi Tekeli'ye göre tarih nakledilerek öğrenilen bir şey olmaktan çok yerine gidilerek öğrenilen bir bilim alanıdır. Başka bir deyişle tarih coğrafyadan bağımsız değildir. Tekeli (2019) coğrafya alanına ilgisinin inşaat mühendisliğinden sonra bölge planlama alanına geçişiyle başladığını belirtir. Şehrin tasarımı üç boyutlu bir tasarım sorunu olarak tamamıyla coğrafyanın konusudur. Modernleşme sürecinde mekanın dördüncü boyut olarak zamanla bütünleşmesi ve bölge anlayışı *neokantist bir coğrafyanın* uzantısıdır (Tekeli, 2019). Yani ayrı bölgeler ve kuralları vardır. Tasarımcının da problemi o bölgeyi yaratan koşulları kavramaktır. Bu evrensel geçerliliği olan nesnel temsile dayalı bir kuram gerektirir. Fakat coğrafyanın bilim alanında böyle evrensellik iddiası yer almaz. Bütün diğer bilimsel alanlar ekonomi, sosyoloji ve bütün doğa bilimleri bir anlamda neopozitivist paradigma ile gelişen bir yöntem izlerken coğrafyacılar bunu izlememişlerdir. İlhan Tekeli'nin coğrafya anlayışı temelinde zaman ve mekanı bir bütün olarak ele alan bir temele dayanır. Tekeli, Pierre Bourdieu'nun *tüm sosyal bilimler tarihsel olmalı*, düşüncesini tüm sosyal bilimlerin coğrafyasal olması gerektiği şeklinde açıklar (Tekeli, 2019). Coğrafya mekansal bilimlerin temelidir. Diğer mekansal bilimler, mimarlık ve şehircilik daha çok pratik amaçlı olarak ortaya çıkmışlardır.

2. Coğrafya Biliminde Yaşanan Dönüşümler

Zaman ve mekanın gelişmesindeki çıkış noktaları eski Yunan'da tarih ve coğrafya olarak varlık gösterir. Tarih zaman üstünden, coğrafya ise mekan üstünden gelişir. Fakat tarihsel süreçte zaman ve mekan ikilem olarak tartışılmış ve bu bu ayrım bugüne dek sürmüştür. Tekeli'ye göre (2019) ana problem zamanı ve mekanı aynı önemde ele alan sosyal bilim nasıl olur? sorusudur. Bütün ekonomik teorilerde zaman boyutu üstünden değişme ön plana alınmıştır. Tekeli mekanın da aynı önemde olduğu üzerinde durur. Çünkü zaman ve mekan epistemolojik olarak aynı konumdadır. Var olan bir şey değildir. Fark ettiğimiz bir şeydir. Zaman olaylar dolayısıyla, olayların süresi ve bunların arka arkaya sıralanması dolayısıyla fark ettiğimiz bir şeydir ve tek boyutludur. Mekan ise nesnelere yayılımı dolayısıyla fark ettiğimiz bir şeydir ve o nesnelere birbirlerine göre konumlarıyla biçimlenerek ona anlam katar. Olaylar, zamanın fark edilme süresine göre, onların arka arkaya dizilmesiyle oluşuyorsa mekanda nesnelere yayılımı söz konusudur. Başka bir deyişle mekan bir nokta değildir, nesnelere mekandaki yayılıma göre, aynı nokta üstünde toplanamaz. Nesnelere değişik yerlere yayılır ve mekanı oluşturur. Biz de onu fark ederiz. Her olay mekansaldır. Her mekansal olan aynı zamanda zamansaldır.

19. Yüzyılın sonunda ortaya çıkan yeni Kantçı beşeri coğrafya bölgesel bir yaklaşımdır. Yeryüzünün bölgesel farklılaşmasını açıklamayı esas ilgi alanı olarak seçmiştir. Tekeli'ye göre bu dönemde coğrafyacılar bölgelerin oluşumunu, tarihçiler de anlatılarını bölgesel olarak kuruyorlardı. Başka bir deyişle bu dönemde zaman ve mekan yaşanan olguların tanımında eşdeğer konuma sahipti (Tekeli, 2003: 2). Bu anlayışa göre zaman ve mekan mutlaktı. Yeryüzü bölgelere ayrılırken kullanılan bilgiler beşeri coğrafyanın bilgileridir. Tekeli'nin bu dönem için en önemli vurgusu mekanın **görelî veya mutlak** oluşuna dair tartışmanın yaşanmamış olması ve yeryüzünün alansal farklılaşmasının dinamik yapısıdır. Bu dinamizmi yaratan ise doğa ile toplum arasındaki etkileşimdir (Tekeli, 2003: 2). Tekeli öte yandan yeni-Kantist Coğrafyanın sanayi öncesi ve erken sanayileşme dönemlerinin gerçekliğini yansıtmak için geçerli olduğunu fakat insanın doğayı isteklerine uygun olarak dönüştürme gücü ve çok hızlanan ekonomik ve toplumsal değişmeyi anlamakta yetersiz kaldığını belirtmektedir (Tekeli, 2003: 3). Neo pozitivist beşeri coğrafyada ise önerilen, yasaların geçerliliğini dış dünya ile sınamak ve dış dünyanın nesnel temsiline olanaklı

olduğu kabulüdür (Tekeli, 2003). Bu bağlamda Tekeli'nin çalışmalarında kastettiği coğrafya, beşeri coğrafyadır. Tekeli, fiziki coğrafyayı sistematik coğrafya olarak ele alır, buradaki mekan soyut bir mekan değildir. Yeryüzü mekanıdır. Geo denildiği zaman yeryüzü kast edilmektedir. Yani yeryüzünde bir şey dendiğinde bu görelî olmasına rağmen mutlak mekan olarak ifade edilmektedir. Sistematik coğrafyanın bakışı evrensel kuralları içerir. Coğrafyanın sosyal bilim kanadında 1968 sonrası açığa çıkan çok-paradigmali yapıyla birlikte (fiziki coğrafya, beşeri coğrafya, -bir sentez arayışı olarak- bölgesel coğrafya) beşeri coğrafya çatısında bir çeşitlenme görülür (radikal coğrafya, hümanist coğrafya, anarşist coğrafya, Marksist coğrafya, fenomenolojik coğrafya) Bunlarla birlikte varlığını sürdürmekte olan neo-pozitivist coğrafya ve kantitatif coğrafyadır (Tekeli, 2006: 148). Coğrafyanın da diğer sosyal bilimler gibi nomotetik (mutlak) anlayış yerine idiografik (görelî) bakışa yönelmesi gerektiğine ilk itiraz 1953 yılında Amerikan Coğrafyacılar Dergisi'nde Scafefer tarafından yazılan makale ile gerçekleşmiştir (Tekeli, 2003:387). Schaffer'in makalesi, literatürde, Coğrafya'da çağdaş dönemden modern döneme geçişi sağlayan olay olarak yer alır (Tekeli, 2019). Tekeli'nin mekan anlayışına etki eden coğrafya, 1960'lı yıllarda neokantist coğrafya alanında hakim paradigma olan neo kantist coğrafyaya karşı neopozitivist/kantitatif devrimin yaşanmasıyla başlar. Tekeli'nin deyişiyile (2019) neopozitivist coğrafya aynı zamanda çok paradigmatlı olmayı beraberinde getirir.

Paradigma kavramını yaygınlaşması Thomas Kuhn'un Bilimsel Devrimlerin Yapısı (1962) kitabı sonrasında gerçekleşir (Kuhn, 1962). Kuhn "paradigma" kavramı ile özetle bir bilimsel toplulukla karşılaşma deneyiminin toplumbilimcilerle doğabilimcileri arasındaki farkın kaynağını bulma isteğinin, kendisini o günden sonra, bilimsel araştırmada "paradigma" diye adlandırdığı kavramın önemli olduğu düşüncesine götürdüğünü ifade eden Kuhn, "paradigmalar"ı "bir bilim çevresine belli bir süre için model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar" şeklinde tanımlar (Kuhn, 1995/1962). Kuhn'un geliştirdiği *paradigma* kavramının Türkiye'ye taşınması ve mekana bakış için epistemolojik açılımlar sağlayan Tekeli'nin mekana bakışında epistemolojik açılımlar sağlamıştır.

Çok paradigmatlı olmak tek bir doğru yerine bilim alanında aynı anda birçok doğrunun geçerli olması anlamına gelir. Tekeli mekana bakışını etkileyen en önemli etkenlerden biri olarak gösterdiği çoklu paradigmatı 1965-1966 yıllarında Amerika'ya gittiğinde MIT'de John Friedman'dan Harvard'da William Alanson'dan aldığı dersler ve bu ikilinin yayınladığı *Bölgesel Gelişme* kitabına dayandırmıştır. Bu kitapta öne çıkan eğer bir ulus devlete üç boyutlu mekan içinde yaklaşırsa, bir kap içerisine bu milletin kaderinin sığdırılmaya çalışıldığını belirtir. Fakat n boyutlu bir mekan içinde bir toplum anlaşılmaya çalışılırsa yapılan mekansal tespitler ve kararlar mekansal bilimi özgürleştirecektir (Tekeli, 2016). Başka bir deyişle mekansal analizlerin tek bir paradigmatı (neokantist) hapsedilerek anlaşılmaya çalışılması mekanı kaba sığdırmak anlamına gelmektedir. Çoklu paradigmat kavramı yalnızca coğrafya üzerinden okunamayacak kadar çok boyutludur. Bununla birlikte meydana gelen çok boyutlu yapı birbirleri için hem bir sebep hem de birer sonuç niteliğindedir.

Yukarıda değinildiği gibi 1968'den itibaren coğrafyanın çok paradigmatlı hale gelmesiyle Tekeli (2019) de Dünya'daki bu bağlamsal değişimin içerisinde yer aldığını belirtir. 1968 yılındaki öğrenci olayları ile birlikte dünyada bir anlamlılık krizi yaşanmıştır. Bu anlamlılık krizi içinde coğrafya ve zaman değişik nesnelere oluşur. Paradigmalar aynı esnada yaşamaya başlar. Eskiden hakim paradigma neokantist coğrafya iken tüm bölge kavramları sentezler neokantist coğrafyadan gelir. Kalitatif coğrafya gelişmeye başladıktan sonra bu iki coğrafya grubu birbiri ile çatışma haline girer. Diğer yandan coğrafyaya yeni dallar girmeye başlamıştır. Özellikle Antipod dergisinin çıkması ile ilk defa fenomenolojik ve marksist coğrafya ortaya çıkmıştır.

Tekeli'nin neokantist paradigmatın tekdüzeliğine karşı çıkışı sonrasında Türkiye'ye dönüşünde ODTÜ'de bölge planlama alanında kurulan yüksek lisans programının başına

geçmesiyle devam eder. Bu süreçte Tekeli'nin bilimsel açıdan önceliği coğrafya ile tarihi birlikte ele alan bir epistemolojidir. Fakat Tekeli Amerika'da ilk adımı atılan neokantist devrimi tarihle arasına koyduğu mesafe açısından eksik bulmaktadır. Türkiye'ye döndüğünde 1960'ların ortalarında siyasi gelişmelerin de etkisiyle yakınlaştığı tarih bilimi, Tekeli'yi neokantitatif coğrafya devrimi ile tarihi birleştirmeye itmiştir. Tekeli doktora tezini bu bağlamda yazmıştır. İTÜ'de yazdığı doktora tezi "Sosyal sistemler, Sosyal Değişme ve Yerleşme Yapısı" nda bu işlevler arasında nasıl ilişki kurulduğu ve kurumsal yapının nasıl oluştuğunu tartışmıştır. Bu bağlamda ele aldığı diğer bir çalışması "Osmanlı Kentinin Dış İlişkileri" yazısıdır. Bu çalışmada da Tekeli, tarihsel gelişme, kurumsal yapı ve yerleşimi kuramını ilişkilendirmiştir (Tekeli, 2016).

Tekeli'nin, Kantitatif devrimle olan ilişkisi ve 1970'lerde coğrafyada gerçekleşen kantitatif devrimle tarihi birleştirmesi sonrasında coğrafya ve mekan ilişkisi 1980'li yılların ortalarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde Coğrafya Tarihi dersleri açması ile bir boyut kazanır. Tekeli bu dersi açmasını coğrafyanın mekana ilişkin bilimlerin en kapsayıcısı olarak bakması olduğunu belirtmektedir (Tekeli, 2016, mekan hayatımdan nasıl geçti). Tekeli'nin derslerinde de temel aldığı coğrafya beşeri/bölgesel coğrafyadır. Çünkü beşeri coğrafya mekanın epistemolojisine katkıda bulunmaktadır. Tekeli derslerinde Modern Coğrafya'nın başladığı 17. Yüzyıla odaklanmıştır. Bu yüzyılda Avrupa'da önde gelen bölgesel coğrafyacı olarak Cluverius'a sistematik coğrafyacı olarak Varenius başı çekmektedir. Aynı yüzyılda Osmanlılar'da Evliya Çelebi bölgesel coğrafyacı, sistematik coğrafyacı olarak Katip Çelebiyi ele almaktadır. Avrupa'da ise 18. Yüzyıl'dan sonra Kant coğrafyaya damgasını vurmuştur. Felsefi görüşleri ve coğrafya dersleri ile Alman Coğrafyacılar Karl Ritter ve Alexandre von Humbolt, Kant'ın görüşleri ile coğrafya yapmışlardır (Tekeli, 2016).

Thomas Kuhn'un "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" kitabında en somut tanımlarından birini bulan "paradigma" kavramı derinleştirecek olursak, onsekizinci yüzyılın son çeyreğinde yalnızca coğrafyada değil diğer birçok alanda da önemli bir kavrayış değişikliğine neden olmuştur. Kuhn bilimlerin gelişmesi için bir dinamik öngörmektedir. "Paradigma" bir bilim alanında hakim bir paradigma yerine astronomi tarihinden alıntılacağı gözlemlere dayandırmaktadır. Bu bağlamda Kuhn için paradigme tek, hakim ve mutlak değil değişken ve çok disiplinlidir (Tekeli, 2019a, Bireysel Görüşme). Tekeli doğa bilimlerinden sosyal bilimler alanına geçildiğinde çok paradigmalılığın daha da önem kazandığını belirtir. Sosyal bilimler alanı için çok paradigmalı yöntem *Söylemler* için de geçerlidir. Yeryüzünün nesnelere biri olarak ölçeğinin büyümesi Foucault'un *söylem* olarak tartıştığı gerçekliğin görelilikten çıkarılıp absolute bir değerlendirmeye genellemeler iddiasına taşınmaktadır. Fakat sosyal olanın görelilik ve her an değişken olduğu gerçeği göz ardı edilerek tek bir paradigmaya hapsolünmektedir. Bir konuda bir söylem belirli bir dönem geçerli iken, toplumsal pratik içinde geçersiz kalırsa, yerini yeni bir söyleme bırakır. Toplumda birden fazla çıkar grubunun varlığı kabul edildiğinde ise aynı esnada birden fazla söylem geçerli olabilir. Coğrafyanın göreliliğinin yanında toplumsal olayların da göreliliği bu bakımdan sosyal bilimlerde önem kazanır. Tekeli de sosyal bilim alanı olarak değerlendirdiği beşeri coğrafyanın çok paradigmalı oluşunu, söylemi de içerecek nitelikte olması şeklinde açıklar (Tekeli, 2016). Beşeri coğrafyanın toplumsal olayları söylem i de içerecek biçimde görelilik hale gelmesi mekansal konulara epistemolojik bakış açıları geliştirmek açısından faydalı olmaktadır.

Öte yandan bu bakış açısında paradigma kavramının bir bileşeni olarak Tekeli'nin (Tekeli, 2019) Lakatos'tan alıntılacağı iç tarih-dış tarih tartışması önem kazanır. "İç tarih" kavramı bir bilim alanının kendi içindeki dinamiklerden kaynaklanıyorsa, sorunlarından etkilenecek seçtiği durumlarda kullanılır. Bir ülkedeki gelişmeler hem o ülkedeki sorunlarla hem de ülke dışındaki koşulların değişiminden kaynaklanıyorsa "dış tarih" yazım anlayışı ile yazılır. Bu bağlamda dış tarih-iç tarih kavramı tarih yazımının coğrafyadaki çoklu paradigmanın oluşumunda temel teşkil eder.

Görüldüğü üzere dönüşüm yalnızca coğrafya alanında okunamayacak kadar çok boyutludur. Bununla birlikte meydana gelen değişimler birbirleri için hem bir sebep hem de birer sonuç niteliğindedir. Tüm bu dönemlerde yaşanan gelişmelerin yapısı biraz olsun örnekleyebilmek ve daha özelden değişimin yalnızca bu çalışmada değinilen konularla sınırlı değildir. İlhan Tekeli'ye coğrafyada yaşanan kalitatif devrimin Türkiye'ye mekansal çalışmalarda yapılan vurgunun altını yeniden çizmek gerekir. Tekeli için her nasıl tarih ve coğrafya bağımsız değilse her iki bilim alanının paradigmaları da birbirini etkilemektedir. Bu bağlamda Tekeli için mekansal çalışmalar sosyal bilimlerde tarih kadar eşdeğerde olmalıdır.

3. BULGULAR: Zaman ve Mekanın Yayılımının Farkı ve Coğrafya'nın Handikapı

Mekanın ve zamanın mutlak veya görel olarak görülmesi, bilimsel felsefenin en önemli konularından biridir (Tekeli, 1998: 56-57). Kritik mesele bunların zaman ve mekan nesnelerin mekanda yayılımı mekanı farketmemizi sağlamaktadır. Zamanı da olayların süreleri ile nesnenin üç boyutlu yayılımı belirler. O sürelerin sıralanması onları görel olarak yapmaktadır. Coğrafyacılar bu tartışmayı yaparken şöyle bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Görel olan mekanı mutlak mekana gibi anlatmaya çalışmışlardır. Çünkü coğrafyanın isminde de yer alan *geo* yeryüzü ile ilişkilidir. Coğrafyanın problemi de çok büyük bir nesne olan yeryüzü ve üstünde yer alan diğer nesnelere. Bir tanesi çok büyük (yeryüzü), diğerleri onun üstünde yer alması görel mekanın mutlak mekana gibi davranılmasına neden olmaktadır.

Tekeli (Tekeli, 2003, 7) beşeri coğrafyanın yerle ilişkisinin üç aşamalı olarak koptuğunu belirtir. İlk aşamada yeryüzü mutlak bir mekandan oluşur. Bu aşamada fiziki coğrafyanın beşeri coğrafya üzerinde oluşan toplumsal düzeni belirlediği kabul edilir. Fiziki coğrafyanın bu denli belirleyici olduğu kabul edildiğinde yaşam biçimi de fiziki coğrafya gibi sabit kalacaktır. Bu Tekeli'ye (2019) göre zamanın dışarıda kaldığı bir anlayıştır. Fakat sosyal bilimlerin alanında neo-pozitivist devrim ile görel mekanı kabul edilmesi, mekanın nesnelere soyutlanması ile beşeri coğrafyanın yeryüzü ile ilişkisi kopmuştur. Coğrafya sözcüğünde yer alan "geo"nun yeryuvarlağını işaret etmesi ile bu kopuş coğrafya için oldukça karmaşık bir durum yaratmıştır. Coğrafya kendisini fiziksel anlamda konunun dışına itmiştir. Üçüncü aşamada toplumsal süreçlerle üretildiği kabul edilen mekana yeniden nesnelere içerilmiştir. Bu nesnelere dıştan doğa tarafından verilen değil toplumsal tarafından üretilen mekandır. Üçüncü aşama olan 21. Yüzyıl'da ise mekana yeniden nesnelere içerilmiş olarak düşünülmüş, bu nesnelere doğa tarafından üretilen değil toplumsal tarafından üretilen mekana olmuştur.

Tablo 1. Beşeri coğrafya'da mekanın dönüşümü ve belirleyicileri

	Mekanın tanımı	Mekanın belirleyicisi
Neo-kantist dönem	Mutlak Mekan	Mekan belirleyici
Neo-pozitivist dönem	Görel Mekan	Zaman belirleyici
21. Yüzyıl	Toplumsal mekana	Zaman belirleyici
İlhan Tekeli'nin bakışı	Zaman ve coğrafyanın aynı anda ürettiği mekana	Zaman ve mekanın her ikisi de eşdeğerde belirleyici

Tekeli (Tekeli, 2003: 8), beşeri coğrafya zaman ve mekanın tarihsel süreçte konumlarının yer değiştirdiğini belirtir. Fakat beşeri coğrafya için, epistemolojide zaman ve mekana ilişkin çözümlenmeler bu iki kavramın benzer nitelikte olduğunu toplumsal olguları açıklamakta aynı biçimde kullanılmaları gerektiğini savunur. Tekeli'nin, Türkiye'deki mekana bakışta beşeri coğrafyanın zaman ve mekana eşdeğerde ele alınmamasının gerçekleri görmeye engel olduğunu belirtmektedir. Ancak zaman ve mekana eşdeğerde önem veren bir metodolojiyle bakıldığında mekana özgü sorunlar çözülebilir. Tekeli'nin neredeyse hiç bir teoriye bağlı kalmadan mekana ilişkin problemlere farklı epistemolojilerle bakışı da beşeri coğrafyaya ilişkin geliştirdiği yöntemleri içerir. Tekeli hiçbir teoriye bağımlı kalmadığını (Tekeli, 2019) belirtir. Derslerinde her dönem ve her

derte değişen okumaları da epistemolojisini kurduğu özgür temelini göstermektedir. Öyle ki şehri kimlik üzerinden okuyacaksa fenomenoloji, kapital birikimi üzerinden değerlendirecekse marksist yöntemi kullandığını belirtir. Tekeli'nin belirttiği tüm bu yöntemler coğrafyada gerçekleşen kalitatif devrim sonrasında beşeri coğrafyada gelişen farklı bakış açılarıdır. Tekeli Türkiye'de mekana bakışta beşeri coğrafyaya ait kendisinin temellendirdiği zamanın ve mekânın eşdeğerde ele alınmamasının mekana ilişkin sorunların doğru anlaşılmasının temel nedeni olarak gösterir.

Coğrafya şemsiye bir kavramdır. Bilimler takriben ikiye ayrılır. Ekonomi sosyoloji, psikoloji gibi nomotetik olarak adlandırılan bilimlerin bir kısmı evrensellik iddiasındadır; fakat idiografik bilimler tek olanı farklı olanı ortaya koymak durumundadır. Örneğin bir bölge planı yapılacaksa bölge kalkınma ajansları vardır. Türkiye'de yirmi altı bölge için bölge planı yapılmaktadır. Bu planların hepsi birbirine benzemektedir. Çünkü nomotetik (mutlak) bilim yöntemi kullanarak plan yapılmaktadır. Epistemolojik olarak tarih coğrafya üstünden kurulsun planlarda farklı bir sonuç çıkar. Bu problemin farkında olunduğu zaman yani bütün sosyal bilimler tarihsel ele alındığı zaman mekana ilişkin problemler daha net anlaşılır. Bütün sosyal bilimler tarihsel olmalı demek aslında tüm sosyal bilimlerin coğrafyasal olmalı anlamına gelir. Böylece ilişkiler deterministik olmaktan çıkarak olumsal bir nitelik kazanır.

Nihayetinde Tekeli'nin beşeri coğrafya anlayışında, mekân varolan bir şey değil, farkedilen bir şeydir. Zaman da fark edilen bir şeydir. Mutlak zaman kavramında anlaşılan tarihte bunu yaptık dendiğinde mutlak zaman kavramı kullanılmaktadır. Fakat zaman değişiminin fonksiyonudur dendiğinde zaman göreceli hale gelir. Mekanda ise bir şeyin içinde bulunmaz, nesnelerin yan yana gelmesi bir mekân oluşturmaktadır. Bu mekân bir göreceli mekândır. Mekân nesnelerin yanyana gelmesi ile oluşturulur. Bir nesne bir yere konulduğu zaman mekân oluşur. Zaman ve mekân anlatılırken bunların nesneden ayrı var olmadığı görülür. Her nesnenin mekândaki yayılımı mekânı fark etmemizi sağlar, ikisi, üçü, dördü yanyana gelerek mekân oluşur. Nesnenin üç boyutlu bir mekanda yayılımı, her zamanın da tek boyutlu mekanda bir süresi vardır. Sürelerin sıralamasına zaman kavranmaktadır ve bu sıralama zamanı göreceli yapmaktadır. Bu problem fizikçilerin konusudur. Coğrafyacılar ise bu problemle şu şekilde karşılaşır. Coğrafyanın isminde var olan geo yeryüzü demektir. Nesneler yan yana gelerek kendilerine göre bir mekân oluştururlarken, coğrafyada bu nesnelerin bir tanesi yani yeryüzü çok büyük ve sabittir. Bütün diğer nesneler onun üstünde yer alarak yani mekânı oluşturur. Çok sayıdaki nesneden bir tanesi çok büyük diğerleri çok küçük ve onun üstünde yer alır. Coğrafya biliminde göreceli mekân teorisi sürdürülürken mutlak mekân gibi ele alınır. Bu durum mekansal konulara bakışta yanıltıcı olmaktadır. Tekeli'nin coğrafya biliminde zamanı ve mekânı eşdeğerde ele alış mekânın ele alınışında bu probleme yeni bir çözüm önerisi getirir.

4. SONUÇ

Tekeli'nin problem alanı mekânı anlamak ile sınırlıdır. Tekeli'nin mekana ilişkin bir problemi anlarken felsefi derinlikte kavramaya çalışması, epistemolojik özgürlükler sağlaması yanında onu daha gerçekçi kılmaktadır. Tekeli'ye göre Türkiye'de sosyal bilimin en büyük problemi epistemolojiye bakışta dır. Bilgi nitelik değiştirir. Örneğin 1960'ta bilimsel bilgi dendiğinde neopozitivist paradigmanın tanımladığı nesnel olarak saptanan evrensel geçerliliği olan bilgi kastedilir. Fakat planlılar rasyonel planlama yapmaktadır. 1980'lerde bilimsel bilgiye yeni nesnel entersubjektif bilgi katılmıştır. Jürgen Habermas'ın konumintatif rasyonelatinde ise rasyonel planlama bir demokrasi projesine dönüşmüştür. Tekeli'ye göre ise günümüzde temsili olmayan bir teori kurulmuştur. Bilimsel alan bilgi üretmekten çıkıp yaşamının dönüşmesinin felsefesi haline gelmiştir. Bu aşamada tahmin edilemeyen ancak ortaya çıkan bir noktaya gelinmiştir. Bu durum mekân üzerine çalışanlar için mekânın gelişiminin denetlenecek bir şey olmaktan çıkarır. Bu durum mekana ilişkin mesleklerin tamamen nitelik değiştirmesi anlamına gelir. Bu bir epistemolojik değişimdir. Tekeli'ye göre sosyal bilimcilerin trajedisi bu epistemolojik

dönüşmeyi izlememenin yanında aşırı deterministik analiz yapmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1971*. London: Harvester Press
- Kuhn, T. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, 4. Basım, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Tekeli, İ. Bireysel Görüşme. Ankara (29. 12. 2019).
- Tekeli, İ. (2015). Yaşamımdan Mekan Nasıl Geçti?, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Konferansı, https://www.academia.edu/27751631/YA%C5%9EAMIMDAN_MEKAN_NASIL_GE%C3%87T%C4%B0. Erişim: 25.01.2020.
- Tekeli, İ. (1998). *Toplumsal Tarihyazımı Metodolojisi Üzerine, Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Kitabevi, 56.
- Tekeli, İ. (2012). Türkiye’de Coğrafyacıların Çok Paradigmalı Bir Coğrafya Dünyasında Yaşamayı Öğrenmesi Gerekliyor, TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu, Ankara: Tücaum, ss.
- Tekeli, İ. (2009). *Yerel Mimarlık Tarihlerinin Yazılma Yolları Üzerine Düşünceler, Cumhuriyetin Mekanları Zamanları İnsanları*, (Der: Elvan Altan Ergut & Bilge İmamoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tekeli, İ. (2003). Zamana ve Mekana Eşdeğerde Önem Veren Bir Sosyal Bilimin Gerekliliği Üzerine, https://www.academia.edu/28840485/MEKANA_VE_ZAMANA_E%C5%9EERDE_%C3%96NEM_VEREN_B%C4%B0R_SOSYAL_B%C4%B0L%C4%B0M%C4%B0N_GEREKL%C4%B0L%C4%B0%C4%9E%C4%B0_%C3%9CZER%C4%B0NE, Erişim: 20.01.2020).
- Tekeli, İ. (2001). Kent Planlaması ve Kent Araştırmaları. Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim: Sosyal Bilimler II. ss.97-159. Ankara: TÜBA Yayınları.